

DE ADDERJACHT OP HET EILAND MARTINIQUE

THE VIPER HUNT ON THE ISLAND OF MARTINIQUE

Ron Bronckers
Oude Kerkstraat 38
6227 SR Maastricht

Ron Bronckers
Oude Kerkstraat 38
6227 SR Maastricht

De jacht op adders in Frankrijk kent een lange geschiedenis waarover met name in de 19^e en 20^e eeuw in boek, krant en tijdschrift werd bericht. Dat deze praktijk ook gelijktijdig plaatsvond in een overzees Frans departement weet vrijwel niemand. Het betreft het eiland Martinique gelegen in de Caribische Zee en behorend tot de Bovenwindse Eilanden van de Kleine Antillen.

Het reptiel dat men destijds onder controle probeerde te krijgen, is de lanspuntslang *Bothrops lanceolatus* (zie Figuur 1), een tot wel bijna drie meter lange gifslang (zie URL 1) endemisch op Martinique. Deze soort behoort tot de familie adders (*Viperidae*) en de onderfamilie groefkopadders (*Crotalinae*). Op het eiland is ze bekend onder de namen *Trigonocéphale* (Driehoekige kop), *Fer-de-Lance* (Speerpunt) en *Bête longue* (Lang beest).

In de 19e eeuw genoot deze slang, mede als gevolg van talrijke dodelijke slachtoffers, veel belangstelling bij diverse auteurs, zoals o.a. Moreau de Jonnés (1816), Guyon (1834) en Ruz de Lavison (1859). Onder meer Lenz (1870) en Brehm *et al.* (1892) bedienden zich graag van deze bronnen, evenals De Lalung (1934) die er een populair boekje over schreef.

Wel of geen import?

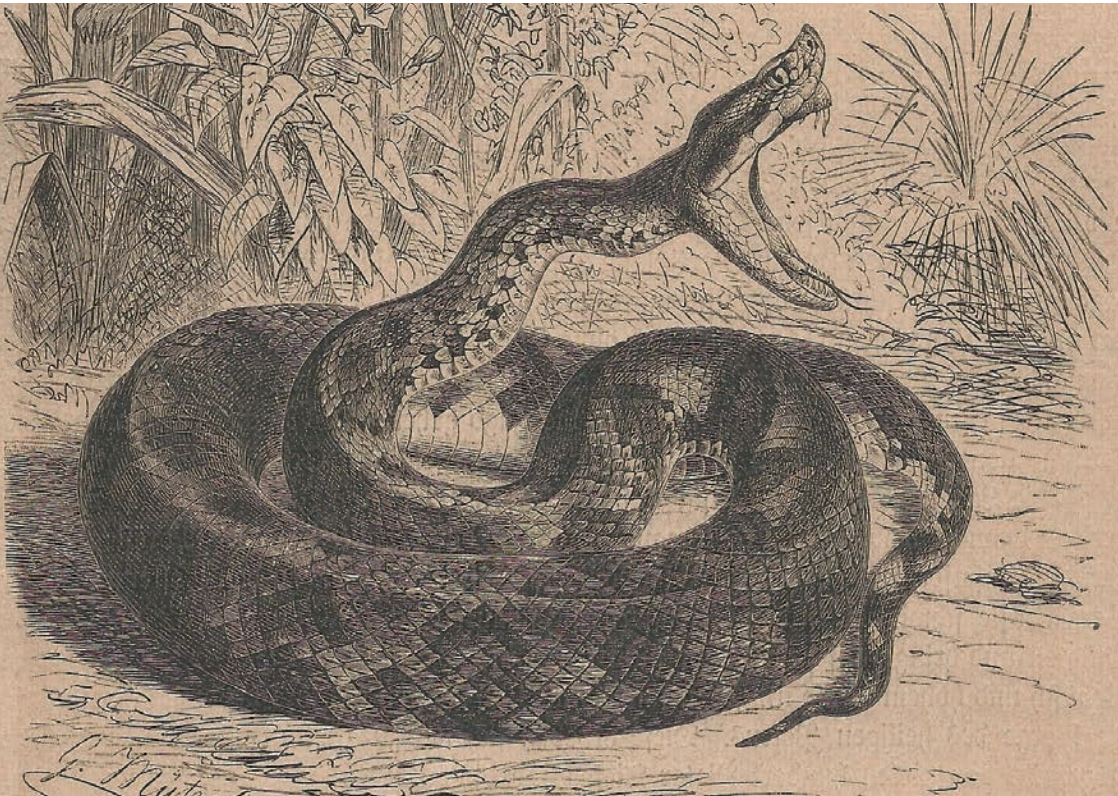
Volgens een oude legende (Du Tetre 1667-1671) werd de lanspuntslang op Martinique gebruikt als biologische oorlogsvoering tussen twee rivaliserende Amerindiaanse stammen. Ze zou geïmporteerd zijn door de Arawaks vanuit Zuid-Amerika om de Caribs te bestrijden. Een andere verklaring voor de aanwezigheid betreft

The hunt for vipers in France has a long history, which is particularly reported on in the 19th and 20th century in books, newspapers and magazines. That this practice was also taking place in an overseas French Department is hardly known. The overseas Department is the island of Martinique, one of the Windward Islands of the Lesser Antilles located in the Caribbean Sea.

The reptile that people were trying to get under control was the Fer-de-Lance *Bothrops lanceolatus* (see Figure 1), a venomous snake that can reach a length up to three meters (see URL 1) and is endemic on Martinique. This species belongs to the family of vipers (*Viperidae*) and the subfamily of pit vipers (*Crotalinae*). On the island they are known as *Trigonocéphale* (Triangular head), *Fer-de-Lance* (Spear point) and *Bête longue* (Long animal). Because of the many deaths it caused, this snake attracted a lot of attention in the 19th century from many authors like Moreau de Jonnés (1816), Guyon (1834) and Ruz de Lavison (1859). Among others, Lenz (1870) and Brehm *et al.* (1892) readily used these sources, as well as De Lalung (1934) who wrote a popular book about it.

Was it imported or not?

According to an old legend (Du Tetre 1667-1671), the Fer-de-lance was used on Martinique as a biological weapon between two rivalling Amerindian tribes. Apparently it was imported from South America by the Arawaks to fight the Caribs. Another explanation for its presence is the import of the snake during the times of slavery to scare the slaves and to prevent them from escaping (see URL 2). Genetic analysis

Figuur 1: 19e-eeuwse weergave van *Bothrops lanceolatus*, illustratie van Gustav Mützel in Brehms Tierleben 2e editie 1882-1884 (Coll. R.J.C. Bronckers).

Figure 1: 19th century picture of *Bothrops lanceolatus*, illustration of Gustav Mützel in Brehms Tierleben 2nd edition 1882-1884 (Coll. R.J.C. Bronckers).

het importeren van deze gifslang ten tijde van de slavernij om de slaven bang te maken en te voorkomen dat ze zouden ontsnappen (zie URL 2). Genetische analyse heeft inmiddels uitgewezen dat dit allemaal niet het geval was (Wüster *et al.* 2002). Ze is weliswaar uit Zuid-Amerika afkomstig, maar stamt van een populatie af die zo'n 4.2-8.9 miljoen jaar oud is. Volgens de auteurs bestond de eerste stap uit de kolonisatie van het nabijgelegen eiland Saint Lucia, toen via verspreiding door zeedrift naar Martinique tussen 3.1-6.5 miljoen jaar geleden.

De slavernij

Suiker was een lucratief product om te verhandelen in de 17^e eeuw en omdat het arbeidsin-

however, has now shown that all of this is not true (Wüster *et al.* 2002). The snake indeed came from South America but it descends from a population between 4.2-8.9 million years old. According to the authors the first step of colonisation was through the near island of Saint Lucia followed by crossing the sea to Martinique between 3.1-6.5 million years ago.

Slavery

Sugar was a very profitable commodity in the 17th century and because it was a labour intensive crop, the French colonists used African slaves to do the job. The slaves not only had to work hard but were also confronted with the many venomous Fer-de-lance snakes. Rufz de

*Figuur 2: Foto van een onbekende adderjager op Martinique in de 2e helft van de 19e eeuw (Coll. R.J.C. Bronckers).
Figure 2: Photo of an unknown viper hunter on Martinique in the 2nd half of the 19th century (Coll. R.J.C. Bronckers).*

tensief werk was, werden er door de Franse kolonisten slaven uit Afrika gehaald om deze klus te klaren. De slaven moesten niet alleen hard werken op de suikerrietplantages, ze werden ook nog eens geconfronteerd met de vele giftige lanspuntslangen. Rufz de Lavison (1859) beschrijft een voorbeeld hoe ze in dezen werden ingezet op de plantage. Wanneer het suikerriet geoogst moest worden, liet men hen steeds in een rij werken en stelde men waar mogelijk de mannen en vrouwen afwisselend op. De vermanende stem van de opzichter klonk van tijd tot tijd, zodat eenieder zich voor de slang in acht zou nemen. Werd er een opgemerkt, dan sloot zich, onder het jammerlijk gekrijs der vrouwen, de hele rij. De

*Figuur 3: Een door Rigobert gevangen lanspuntslang (Coll. R.J.C. Bronckers).
Figure 3: A Fer-de-lance snake caught by Rigobert (Coll. R.J.C. Bronckers).*

Lavison (1859) describes an example of how slaves were deployed on the sugarcane plantation. When the sugarcane was to be harvested, the slaves were set up to work in a line in which, whenever possible, the men and women would be alternately positioned. The supervisor would caution from time to time to be aware of snakes. Whenever one was noticed the entire line would close, while the women would wail woefully. The most courageous slave would then step forward to beat the monster to death.

The hunt in the 19th century

I have not been able to find exact numbers of Fer-de lance snakes that were killed but luck-

Figuur 4: Mano, de meest op prentbriefkaarten geportretteerde adderjager (Coll. R.J.C. Bronckers).
Figure 4: Mano, the viper hunter pictured most on postcards (Coll. R.J.C. Bronckers).

moedigste slaaf liep vervolgens naar voren en sloeg het monster dood.

De jacht in de 19^e eeuw

Veel informatie over exacte aantallen van gedode lanspuntslangen kon ik niet ontdekken, maar gelukkig viel er op internet - waar veel boeken (deels) toegankelijk zijn - nog wel iets te vinden.

In zijn boek somt Guyon (1834) het aantal lanspuntslangen op dat bij Fort Bourbon en de daarbij horende landerijen werd gedood. In de periode 1818-1825 werden 2.396 slangen ingeleverd, ofschoon het betreffende gebied zeer klein is. Volgens Brehm *et al.* (1892) werd rond dezelfde tijd onder het bestuur van gouverneur Donzelot voor elke kop van de lanspuntslang

ily I was able to gather some information on the internet, where many books are (partially) accessible.

In his book Guyon (1834) sums up the number of Fer-de-lance snakes that were killed near Fort Bourbon and on it's surrounding estate. Between 1818-1825. 2,396 snakes were killed despite the fact that the area is rather small.

According to Brehm *et al* (1892) around that same time the administration of governor Donzelot put a price on every head of a Fer-de-lance snake. A search of the internet also showed that a man called Bianès, who paid the rewards for the surroundings of Fort Royal, received 70 snakes every quarter from the vicinity of this bastion. Also data from the house of Pecoul and its plantations could be found where in one year 600, and the next year 300 snakes were beaten to death.

In 1848 slavery was abandoned on Martinique and many former slaves fled the plantations, not in the least to escape the dangerous snakes. They still needed the slaves for killing the snakes but now, with the premium for each skilled snake, they could at least earn some kind of living. I have in my collection a unique and very rare *carte de visite* of an unknown viper hunter from the period 1860-1890 (see Figure 2).

The bounty hunt for vipers in France served as an example for the fight against the Fer-de-lance on Martinique. A special commission affiliate to the *Société Impériale Zoologique d'Acclimatation* in Paris came with various proposals that we can find in Rufz de Lavison (1859).

Introduction of a natural enemy

With the arrival of the European ships on the island the rats that came with them got established. The sugar plantations were the ideal habitat for these rodents and that attracted the Fer-de-lance snakes. These then were a threat to the workers and in the second half

een prijs uitgelooft. Eveneens te lezen is dat ene Bianès, die de prijs voor de omgeving van fort Royal betaalde, alleen al uit de omgeving van deze vesting elk kwartaal zeventig stuks ontving. Er kwamen ook gegevens ter beschikking betreffende het landhuis Pecoul met zijn plantages waar in een jaar zeshonderd, en in het volgende jaar driehonderd lanspuntslangen werden doodgeslagen.

In 1848 werd de slavernij afgeschaft op Martinique en veel voormalige slaven ontvluchtten de plantages, niet in de laatste plaats om de gevaarlijke slangen te ontwijken. Voor het doden van lanspuntslangen deed men nog steeds een beroep op hen, maar nu konden ze met een verstrekte premie ook enigszins in hun levensonderhoud voorzien. In mijn collectie bevindt zich een unieke en zeer zeldzame *carte de visite* van een onbekende adderjager uit de periode 1860-1890 (Figuur 2).

De premiejacht op adders in Frankrijk diende als voorbeeld voor de bestrijding van de lanspuntslang op het eiland Martinique. Een speciale commissie gelieerd aan de *Société Impériale Zoologique d'Acclimatation* in Parijs kwam met allerhande voorstellen die we kunnen terugvinden in Ruzf de Lavison (1859).

Introductie van een dierlijke vijand

Met de komst van de Europese schepen naar het eiland kregen ook de meegelifte ratten kans om zich te vestigen. De suikerrietplantages vormden de ideale verblijfplaats voor deze zich snel voortplantende knaagdieren en dat trok lanspuntslangen aan. Die vormden op hun beurt weer een bedreiging voor de arbeiders, en men introduceerde in de 2^e helft van de 19^e eeuw de mangoeste uit India om de slangen uit te roeien. Echter, de mangoeste voldeed niet aan de verwachtingen, ze dunde naast de kippen vooral de inheemse vogels en hun eieren uit, wat leidde tot het verdwijnen van de papegaaien op het eiland. Ook werd de Afrikaanse secretarisvogel ingezet, maar die viel erg in de smaak bij de lokale bevolking. Lenz (1870) adviseerde zelfs zoogdieren uit Europa in te

Figuur 5: De opschepper Charlemagne met de 728e door hem gedode lanspuntslang (Coll. R.J.C. Bronckers).

Figure 5: Big mouth Charlemagne with the 728th Fer-de-lance snake killed by him (Coll. R.J.C. Bronckers).

of the 19th century the mongoose was introduced from India to exterminate the snakes. The mongoose however did not fulfill the expectations; apart from the chickens, it decimated the local birds and their eggs in particular, which led to the disappearance of the parrots from the island. Also the African secretary bird was deployed but that was especially appreciated by the local people. Lenz (1870) even advised to import mammals from Europe to exterminate the snakes, in particular polecats, badgers and hedgehogs. As far as we know this advice was not followed.

The hunt in the 20th century

In 1906 the magazine *Le Globe Trotter* published an article on a *charmeur de serpents* in Martinique. This is the only article I could find that de-

burgeren om de slangen te verdelgen, namelijk bunzingen, dassen en egels. Hier is voor zover bekend geen gehoor aan gegeven.

De jacht in de 20^e eeuw

In 1906 publiceerde het tijdschrift *Le Globe Trotter* een stuk over een *charmeur de serpents* op Martinique. Dit is het enige artikel dat ik kon traceren waarin de werkwijze van een adderjager aan bod komt. In het kort komt het erop neer dat deze landarbeider, die bekend stond als *quimboiseur*,¹ een hele show opvoerde inclusief duistere tekens om indruk te maken op het toegestroomde publiek. Uiteindelijk kreeg de slang van een omstander met een lange drijfstok de genadeslag.

Wat wel interessant is om te vermelden, is dat men toentertijd beweerde dat de *quimboiseurs* hun handen en lichaam insmeerden met sap dat ze taptten uit de citroenboom, gemengd met bepaalde kruiden. Dit zou voorkomen dat het gif na een beet zijn werk zou doen, al trokken sommigen de deugdelijkheid hiervan in twijfel. Een soortgelijk geval op Martinique werd al eens beschreven door Maynard (1843), maar hier gebruikte de adderjager de wortel van de citroenboom. Deze werd enige tijd gekauwd en na het insmeren van de handen werden verscheidene slangen gevangen zonder dat de beet de efficiëntie van dit voorbehoedsmiddel ophief.

Een andere methode van adderjagers om niet gebeten te worden, was het gebruik van een stok met aan het uiteinde een stuk laken of ander doek. Wanneer ze een lanspuntslang ontdekten, prikkelden ze haar met hun stok waarna de slang woedend in de stof beet. Op hetzelfde moment gaf de jager abrupt een ruk aan de stok, waarbij de meeste tanden van het reptiel werden uitgetrokken.

In de periode 1900-1920 verschenen er vier verschillende prentbriefkaarten met daarop vereeuwigd enkele bekende adderjagers (zie

scribes the way a viper hunter operated. In brief, this farmhand, who was known as *quimboiseur*,¹ would put up quite a show including dark signs to impress the gathered audience. Finally the snake would receive the fatal blow from a bystander with a long stick.

What is interesting to note is that it was said that the *quimboiseurs* would smear their hands and body with sap from a lemon tree mixed with certain herbs. After a bite this would prevent the venom from doing its job, although some questioned the effectiveness. One such case was described by Maynard (1843), but in this case of the latter procedure the viper hunter used the root of a lemon tree. This was chewed on for a while and after smearing the hands with it, several snakes were caught without the bite lifting the efficiency of this preventative.

Another method the viper hunters used to avoid being bitten was the use of a stick with a piece of linen or other cloth tied to one end. When the hunters would discover a snake they would agitate it with the stick so the snake would bite the cloth. At that moment the hunter would jerk the stick so most of the teeth of the snake would be torn out.

In the period 1900-1920 four different postcards were published with the pictures of some well-known viper hunters (see figure 3-6). Probably the photographs were taken at the end of the 19th century.

In an article by Breuil (2009) we find a reference to catch data from the 1960s (Pinchon, 1967). Between January 1st, 1960 and December 31st, 1966, a total of 51.228 Fer-de-lance snakes were caught on Martinique. However, according to Breuil this number is not realistic since the people preserved the heads of Fer-de-lance snakes in salt or rum, waiting for the authorities to have enough money to pay the premium. In addition among the snake heads there were also heads of

¹ *Tovenaar of wonderdokter.*

¹ *Magicien.*

Figuur 3-6). Waarschijnlijk zijn de foto's die men hiervoor gebruikte, gemaakt aan het einde van de 19^e eeuw.

In een artikel van Breuil (2009) vinden we een verwijzing naar vangstgegevens uit de jaren zestig van Pinchon (1967). Op Martinique werden tussen 1 januari 1960 en 31 december 1966 in totaal 51.228 lanspuntslangen gevangen. Volgens Breuil is dit aantal niet reëel, omdat de mensen koppen van de lanspuntslangen conserveerden in zout of rum, wachtend op de overheidsinstanties totdat deze weer geld hadden om te betalen voor de premie. Bovendien, onder de slangenkoppen bevonden zich koppen van padden en anolissen die in zo'n slechte conditie verkeerden dat de autoriteiten dachten dat het delen van echte slangen waren.

Op internet (zie URL 2) staat informatie - helaas zonder bronvermelding - waaruit blijkt dat tijdens de periode 1970-1994 ongeveer 112.000 lanspuntslangen werden gedood. Men ziet het aantal behoorlijk teruglopen van 11.636 in 1970 naar 1.218 in 1994. In die tijd bracht de geldelijke beloning per kop 100 frank (15 €) op voor degene die er een naar de Gendarmerie bracht.

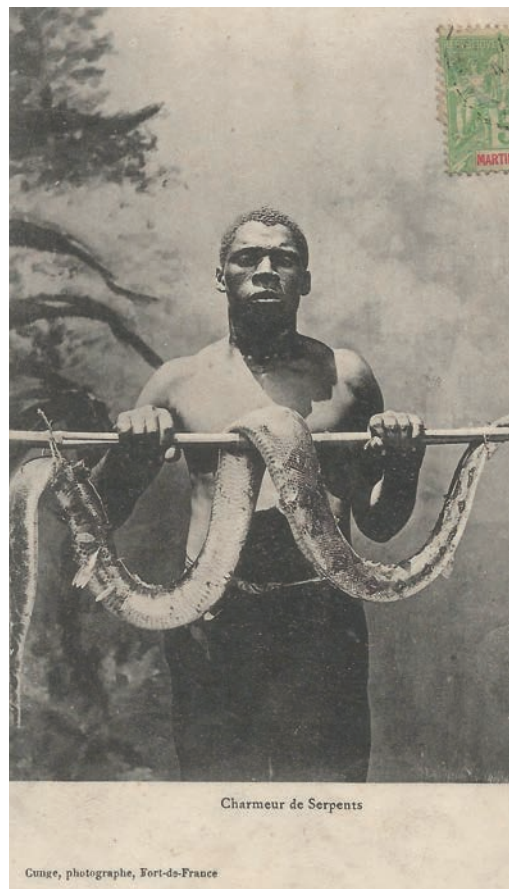
De populatie en de jacht

Aan het begin van de 21^e eeuw attendeert Gros-Desormeaux (2004) ons op de populatiedynamiek van de lanspuntslang op Martinique. De daling van het aantal officieel gedode slangen tussen 1970 en 2002 was blijkbaar een gevolg van de vermindering van de populaties. Een studie in een bepaald onderzoeksgebied tussen 1964 en 2003 toonde aan dat de ontmoetingen met de *Fer-de-Lance* minder frequent waren dan voorheen. Deze trend werd zowel bevestigd door een organisator van traditionele slang-mangoestegevechten (zie Figuur 7) als door adderjagers. Beide partijen constateerden een zeer sterke afname van het aantal gevangen slangen die steeds moeilijker te vinden waren.

Volgens Gros-Desormeaux is de uitroeiing uitgevoerd op Martinique een schending van het

toads and lizards that were in such a bad condition that the authorities thought they were parts of real snakes.

Internet (see URL 2) lists information - unfortunately without any reference - which shows that between 1970 and 1984 approximately 112.000 *Fer-de-lance* snakes were killed. The numbers killed decreased considerably over this period from 11.636 in 1970 to 1,218 in 1994. In those days the reward was 100 Francs (\pm €15,-) per head for anyone who took one to the Gendarmerie.

Figuur 6: Fellistin bijgenaamd Filo poserend met een groot exemplaar (Coll. R.J.C. Bronckers).

Figure 6: Fellistin nicknamed Filo posing with a big specimen (Coll. R.J.C. Bronckers).

Figuur 7: Een prentbriefkaart uit de jaren 70 toont een kooigevecht tussen een lanspuntslang en mangoeste op Martinique (Coll. R.J.C. Bronckers).

Figure 7: A postcard from the 70s showing a cage fight on Martinique between a *Fer-de-lance* and a mongoose (Coll. R.J.C. Bronckers).

verdrag inzake het behoud van de mondiale biodiversiteit. Aan de andere kant zou een toename van het aantal een bedreiging kunnen vormen voor de gezondheid van de inheemse bevolking.

Dan is er nog de kwestie van het verdwijnen van de jacht op de adder. De door hem geïnterviewde adderjagers beweerden nog maar zelden te jagen. Ze rechtvaardigden deze trend als gevolg van de schaarste en de moeilijkheden die ze ondervonden bij de uitbetaling van de slangenkoppen. Ook was er een sociologisch fenomeen, de ondervraagde adderjagers waren allen met meer dan vijftig jaar relatief oud. De schijnbare veroudering van deze activiteit kon ook de af-

The population and the hunt

At the beginning of the 21st century Gros-Desormeaux (2004) points us on the population dynamics of the *Fer-de-lance* on Martinique. The decrease in the official numbers of killed snakes between 1970 and 2002 apparently was the result of a decrease in populations. A study in a particular area between 1964 and 2003 showed that the number of encounters with the *Fer-de-Lance* were less frequent than before. This trend was confirmed both by an organiser of traditional snake-mongoose fights (see Figure 7) as well as by viper hunters. Both noted a very strong decrease in the numbers of snakes caught which were also more harder to find.

According to Gros-Desormeaux the extinction as it was practiced on Martinique is a violation of the treaty of the preservation of global biodiversity. On the other hand an increase in the numbers could pose a threat to the health of the local population. And then there is the matter of the disappearance of the hunt for vipers. The viper hunters he interviewed said that they rarely went on a hunt anymore. This because of the rarity of the snakes and the difficulties with the payments of the rewards for the snake heads. There was also a sociological phenomenon: the snake hunters he interviewed, all being over 50, were relatively old. The apparent aging of the hunters can explain the decrease in the numbers of snakes caught. According to him the disappearance of the hunt for vipers is a real chance for the preservation of the *Fer-de-lance* but the lack of interest is also a potential risk for the people of Martinique. What to do?

Conservation and tourism

Some years ago the ecological consultancy firm Biotope started an investigation on the status of *Bothrops lanceolatus* populations on Martinique. This was done in commissioned by *Direction de l'Environnement, de l'Aménagement et du Logement (DEAL)* which is linked to the *Ministère de l'Environnement, de l'Énergie et de la Mer*. Its website (see URL

name van het aantal gevangen slangen verklaren. Het verdwijnen van de jacht op de adder is volgens hem een echte kans voor het behoud van de lanspuntslang, maar het gebrek aan belangstelling vormt ook een potentieel risico voor de inwoners van Martinique. Wat te doen?

Het behoud en het toerisme

Enkele jaren geleden begon het ecologisch adviesbureau Biotope met een onderzoek naar de status van de *Bothrops lanceolatus* populaties op Martinique. Ze deden dit in opdracht van de *Direction de l'Environnement, de l'Aménagement et du Logement* (DEAL) die gelieerd is aan het *Ministère de l'Environnement, de l'Énergie et de la Mer*. Op haar website (zie URL 3) is te lezen dat het voortdurende behoud van deze symbolische soort hoge prioriteit heeft en ze komt met een aantal voorstellen om dit initiatief te ondersteunen.

Het zal volgens mij niet gemakkelijk worden dit doel na te streven, omdat er, met het oog op de toekomst, tegenstrijdige belangen een rol gaan spelen. De lanspuntslang is volgens Biotope te vinden op het hele eiland, maar heeft een voorkeur voor de wouden en bergen in de natere, meer ongerepte, noordelijke delen. Laat 'het woeste noorden' nou net een van de plekken zijn waar het snel groeiende groentoeerisme zijn pijlen op gericht heeft. Op een willekeurige website wordt de natuur op Martinique zo aangeprezen: "Buiten de trektochten kunnen toeristen ook op landwegen rondhossen met een 4x4 terreinwagen, met een quad, te paard of met een mountainbike". Dit belooft niet veel goeds voor de lanspuntslangen in de mogelijk laatste refugia op het eiland. Het is wachten op de eerste toerist die gebeten wordt met alle gevolgen van dien als er niet snel binnen zes uur een antigifserum beschikbaar is. De jacht op lanspuntslangen mag dan niet meer aan de orde zijn, het najagen van de laatste restjes ongerepte natuur des te meer.

Dankwoord

Dank aan dr. Marcel van der Voort voor raad en daad van allerlei aard.

3) shows that the constant preservation of this symbolic species has high priority and several proposals are made to support this initiative.

I don't think this will be easy because when looking at the future conflicting interests play a role. According to Biotope, the Fer-de-lance can be found over the whole island but prefers the forest and mountain Regions in the wetter more pristine Northern regions. And as it so happens, this 'Wild North' is one of the regions the quickly growing green tourism is pointing its arrows at. On a random website the Martinique is advertised as 'apart from hikes tourist can also travel the mountain roads by 4x4, quads, on horseback or on mountain bikes'. This does not look good for the Fer-de-lance snakes in their possibly last resort on the island. One can wait for the first tourist to be bitten and the consequences when an antivenom is not available within six hours. The hunt for Fer-de-lance vipers may not be important anymore but the pursuit of the last bits of pristine nature all the more.

Acknowledgement

I want to thank dr. Marcel van der Voort for his advice.

Literatuur - Literature

- Brehm, A.E., Boettger, O. & Pechuel-Loesche, E. (1892) – Brehms Tierleben, Allgemeine Kunde des Tierreichs. Band 7: Die Kriechtiere und Lurche.
- Breuil, M. (2009) – The terrestrial herpetofauna of Martinique: Past, present, future. *Applied Herpetology* 6: 123-149.
- De Lalung, H. (1934) – Le Serpent de la Martinique.
- Du Tetre, J.-B. (1667-1671) – Histoire generale des Antilles habitees par les François (4 volumes).
- Gros-Desormeaux, J.-R. (2004) – La traque aux Trigonocéphales (*Bothrops lanceolatus*) à la Martinique : vers une regression du nombre de captures. *Études Caribéennes* 1: 41-45.
- Guyon, J.-L.-G. (1834) – Des accidens produits dans les trois premières classes des animaux vertébrés, et plus particulièrement chez l'homme, par le venin de la vipère fer-de-lance.
- Lenz, H.O. (1870) – Schlangen und Schlangenfeinde.
- Maynard, A. (1843) – La Martinique en 1842: intérêts coloniaux, souvenirs de voyage par M. le Comte et E. de la Cornillère.
- Moreau de Jonnés, A. (1816) – *Monographie du trigonocéphale des Antilles, ou grande vipère fer-de-lance de la Martinique*.
- Pinchon, R. (1967) – Quelques Aspects de la Nature aux Antilles.
- Rufz de Lavison, E. (1859) – Enquête sur le serpent de la Martinique.
- Wüster, W., Thorpe, R.S., Salamao, M.G., Thomas, L., Puerto, G., Theakson, R.D.G., & Warell, D.A. (2002) – Origin and phylogenetic position of the Lesser Antillean species of *Bothrops* (Serpentes: Viperidae): biogeographical and medical implications. *Bull. Nat. Hist. Mus. (Zoology)*, *Lond.* 68: 101-106.

Internetreferenties - Internet References

- URL 1: www.bondamanjak.com/un-serpent-de-pres-de-3-m-capture-au-lorrain-en-martinique/
- URL 2: www.paradismartinique.com/decouvrir/faune-et-flore/animaux/151-le-trigonocephale/
- URL 3: www.biotope.fr/fr/la-recherche-au-service-de-la-conservation-du-trigonocephale-de-martinique.